

ТМ	Г. XXXII	Бр. 1	Стр. 67 - 76	Ниш	јануар - март	2008.
----	----------	-------	--------------	-----	---------------	-------

UDK 316.347(=214.58) 316.42(=214.58)

Прегледни чланак

Примљено: 21.12.2007.

Данијела Здравковић

Учитељски факултет

Врање

ТАТОМИР ВУКАНОВИЋ О РОМИМА У ЈУГОСЛАВИЈИ – ПРИЛОГ СОЦИЈАЛНОМ ПРЕОБРАЖАЈУ РОМСКЕ ПОПУЛАЦИЈЕ У СРБИЈИ*

Резиме

Овај рад је сумарни приказ резултата теренских истраживања о Ромима у Југославији етнолога Татомира Вукановића. Занимајући се за етничку историју, народни живот, обичаје и веровања Рома који су живели на просторима Југославије, посебно у Србији, полази се од њихове аутентичне етничке и фолклорне заједнице и дугогодишњем напору да се она очува по цену сиромаштва и заостајања за средином у којој живе. Повољнији социо-економски услови које је обезбедило "златно доба социјализма" у Србији побољшали су квалитет живота Рома на овом географско-етничком простору. Побољшање животног стандарда социјално је преобразило ромску популацију и на тај начин их асимиловало у социокултурни миље Балкана.

Кључне речи: Роми, аутентична етничка заједница, Југославија, промене, Татомир Вукановић

Друштвена стварност Србије је комплексна и вишеслојна. Етничке миље Србије улази у нову фазу историје, са идејом да је заједнички живот са расно, етнички и религијски "различитим од себе" очекивани образац заједничког живота, а не разлог за насиље. Не укључујући у разматрање међународну димензију "ромског питања" сведоци смо утицаја и брзине транзиционих друштвених промена на

---

danijelavranje@yahoo.com

* Рад са пројекта *Култура мира, идентитети и међуетнички односи у Србији и на Балкану у процесу евроинтеграције* (149014Д), који се реализује у Центру за социолошка истраживања Филозофског факултета у Нишу, а финансира га Министарство науке Републике Србије.

простору Србије, које су успеле да етнички мобилишу деловање ромске заједнице. Друштвена стварност Рома у Србији је сложена и врло неповољна. Константна неразвијеност ромске заједнице, увећана стопа незапослености, реадмисија Рома на привременом раду у иностранству и демографски раст ромске популације су пратећи елементи њене маргинализације и дискриминације у односу на већинско становништво. Ромској заједници у Србији неопходне су нове идеје, које ће јој обезбедити еманципацију и интеграцију у оквиру модерне интеркултуралне друштвене стварности. Да би се свеобухватније приступило еманципацији ромске заједнице (социјално-економска еманципација, правно-политичка еманципација, културна и фолклорна еманципација) неопходно је поред осталих научних искустава предузети подробнију анализу научних искустава социјал-антрополошких и етнолошких емпиријских истраживања, "уз очување аутохтоних особености ромске популације као оригиналног и занимљивог културног субјекта" (З. Глушчевић, 1983).

Савремена научна мисао која проучава Роме – најархаичнији и најпатријархалнији европски народ, његов етнички хабитус и историју је теоријски интердисциплинарна и емпиријски флексибилна. Све значајније научне студије (социолошке, етнолошке, антрополошке, лингвистичке, економске, културолошке итд.) о Ромима пружају драгоцен допринос за ромологију уопште, а њихове појединачне и колективне научне интерпретације за увећање научне продукције *Нишке ромолошке школе*.

1.

Искуствена основа ове расправе заснива се на резултатима теренских истраживања о Ромима у Југославији, које је спровео етнолог Татомир Вукановића (1983), тачније о етничкој историји, народном животу, обичајима и веровањима Рома на просторима Југославије, познатих научној јавности још од осме деценије XX века.

Социолошка оптика ове *значајне студије о Ромима* (ову синтагму користимо у смислу у коме је користи Зоран Глушчевић поводом вредновања рада етнолога Татомира Вукановића у оквиру предговора под горњим насловом) даће скроман допринос научном проучавању Рома у оквирима *Нишке ромолошке школе* и раду њених припадника. У овој врсти научне мисије о положају, кретањима и начину живота Рома на простору југоисточног Балкана из угла једног етнолога (који је стварао у годинама социјалистичког друштвеног поретка у Југославији), начиниће се покушај спознавања обриса ромског завичаја, издвајање појединих елемената друштвене структуре њихове вечито променљиве животне средине и постојаности колек-

тивне духовности ромског етноса обогачене вечитим оптимизмом и довитљивошћу.

Студија Татомира Вукановића о Ромима заинтересовала је и неке савремене истраживаче (Александра Митровић бавећи се друштвеним положајем Рома у Србији користи као полазну литературу наведено дело Т. В.) јер не проучава Роме само као фолклорну особеност већ и као пратећи социо-етничко-културолошки фактор преображаја југоисточног Балкана. Ауторова публикација састоји се из следећих тематских целина: I део: Етничка историја Рома (Цигана) у Југославији (XII-XIX век), II део: Народни живот Рома (Цигана) у Југославији и III део: Обичаји и веровања Рома (Цигана) у Југославији. Овај ретроприказ ће нам помоћи да сагледамо ромски етнос у југословенским земљама осамдесетих година XX века, који делећи судбину већинског етноса, доживљава социјалистички економско-друштвени препород. Управо из тих разлога акценат стављамо на етничку историју Рома и положај и место Рома у касној развојној фази социјализма у Југославији (осамдесете године XX века).

2.

Свеобухватно се бавећи етничком историјом Рома (од XII до XIX века) аутор је сагледавајући велики број приказа насеља и кретање становништва, привреде, живота и обичаја Рома у југословенским земљама започео темељито истраживање о особеностима и начину живота овог народа на нашим просторима. Неке значајније резултате истраживања систематизоваћемо кроз одабране тематске целине, чиме се је и Т. Вукановић руководио. Прва целина односи се на етничку историју и етничка кретања Рома.

Порекло и постојбина Рома. Почетне теоријске претпоставке Вукановића односе се на порекло и постојбину Рома. Резултати лингвистичких истраживања доказали су да је постојбина Рома Индија, а етничко порекло – народ из покрајине Кабула, из касте Судра. Полазна етничка кретања овог народа ка Персији иницирана су упадом Монгола. Даљим етничким кретањем Роми насељавају Месопотамију, Египат, Византију и доспевају на Балкан, а одатле се шире у земље средње Европе.

Роми у доба владавине турског средњовековног феудализма. У време велике најезде Турака са Истока на Балкан Роми, мирном инвазијом, насељавају Балканско полуострво. Прве групе Рома које су населиле Балкан су углавном групе Рома занатлија. Доласком на Балкан ограмна већина Рома прихвата овај простор као свој завичај, примајући ислам Роми обезбеђују себи бољи социјални положај. Вукановић то документује пописном листом личних имена код Рома у нишком гравитационом подручју. Занимљивост чине случајеви где

отац има хришћанско а син муслиманско име (стр. 37, нпр. отац Петар – син Килич). Друштвени положај Рома у градовима у доба владавине турског средњовековног феудализма карактерише равноправност са осталим становништвом и "Повеља слободе" коју им је доделио угарски краљ Жигмунд 1422. године, којом су се уређивали многи друштвени односи.

Попис Цигана у Румелији 1522-1523. године пружа обиље података о Ромима и њиховом географском распрострањању. Из пописа издвајамо Врање и Ниш. У Врању су постојала три џемата: Караогланов, који је био Уручев син са четири домаћинства и џемат Мехмеда Чуче (примили су ислам у Врању) и џемат Пазо који је припадао врањском кадилуку и имао 29 обичних и 3 удовичка домаћинства. У нишком подручју (нишки кадилук, а смедеревски санџак) било је неколико циганских џемата: Јанусов џемат – са 36 нефера, џемат Ширмера Караце – 8 нефера и џемат Кајице са 5 муслиманских домова. Сходно циљевима турског освајачког похода на Балкан скоро сви Роми су током ХВИ века у земљама Балканског полуострва били укључени у турске освајачке походе. Они су при војсци обављали различите ковачке послове у оквиру артиљерије и то: око самострела, топова, израде потковица, старали се о муницији, одржавали путеве и мостове проходним. Вукановић је на основу расположивих извора и литературе дао попис неких *заната* којим су се Роми бавили (бравари, бродоградитељи, видари, зидари, млинари, музиканти, ковачи, коњушари, прстенџије, стрелари и др.) и истакао да су у XV веку неки Роми помињани као ситни трговци рудари (испирачи злата, прерађивачи гвожђа).

Права и дужности Рома у овом периоду биле су вишеструке. То су углавном биле друштвене и законске норме које су биле општеважеће, а само понеке су важиле за Роме- хришћане и Роме-муслимане. Роми су ослобађани од турског намета – пореза које је плаћало целокупно становништво у зависности од заната којим се баве. Врањски Цигани мехтери – војни музиканти, према ферману султана Селима II (1566-1574. године) имали су извесне пореске олакшице.

Услов за слободу миграционих кретања Рома у XVI и XVII веку на Балкану се састојао у измиривању свих пореза који су они имали према турској управи.

Етничка кретања Рома у XVIII веку. Имиграциона кретања Рома у XVIII веку ка српским земљама наступила су након великих сеоба српског народа у јужнословенске земље под аустријском владавином 1690. године. Долазећи из Румуније, једне сиромашне балканске земље притиснуте тешком друштвено-политичком ситуацијом, целокупни родови ромског етноса насељавали су Шумадију, моравске пределе, Пољаницу, Косово, Банат, Бачку и Срем. Бечки двор се наредбом из 1718. године обратио аустријским властима у окупи-

раној Србији и наложио да се задрже порези и друге дажбине који су важили под турском управом. Значајно је споменути да су донете три одредбе од стране Аустријског царства о Ромима у српским земљама. Прве две одредбе су законске одредбе аустријске царице Марије Терезије (1761. године донета је прва одредба, а 1767. године друга) и односе се на права и дужности Рома, као и на право одузимања ромске деце из ромске породице ради давања у хришћанске породице на старање и васпитање. Аустријски цар Јосиф II издао је наредбу да Роми подижу насеља близу плодног земљишта како би се бавили земљорадњом. Номадска кретања Рома су забрањивана (осим у време вашара). Татомир Вукановић илуструје ове научне чињенице статистичким подацима о животу Рома (породични живот Рома, лична имена Рома, знаменити Роми, места која Роми насељавају¹). Ромске друштвене групе у јужнословенским земљама у XVIII веку биле су патријархалне, роми-номади су били сиромашни, сујеверни и пуни предрасуда. То су разлози због којих су се они одлучивали на примитивне радње у свакодневном начину живота, а то са врачање и гатање, што је и данас својствено њима.

Етничка кретања Рома у XIX веку. Први пут се појава Рома у јужнословенским земљама у XIX веку спомиње 1800. године. На југу Србије је у то време било Рома испирача злата у селу Јелашници, на реци Грамађи, а та традиција о испирању злата овде се одржала све до пред крај XX века. Вукановић наводи неколико историјских података о етничким кретањима Рома у Србију и из Србије. Велику повољност њиховим етничким кретањима чини ферман који је издао Турско царство 1845. године. Наиме султан је одобрио да се Роми могу насељавати где буду желели ако зато унапред постоје услови. Значајнија етничка кретања Рома су се управо збила у овом периоду на шта указује и попис становништва у Србији, објављен 1846. године којим су обухваћени и Роми (било их је 18000 становника, али и тај податак није коначан јер се нису сви Роми пријављивали, скривали су се од пописа и обавеза). У Краљевини Србији 1895. године укупно је било 46212 Рома (од тога 37591 са села и 8621 из вароши). Вукановић је на основу територијалне поделе по окрузима дао статистички пресек броја Рома 1890. године и 1895. године у Краљевини Србији. Врањски округ је имао 1890. године 2690 Рома, а за пет године број се повећао на 3707 Рома. Град Ниш је 1890. године имао 933 Рома, а 1895. године 1018. Уз бројно стање Рома Вукановић даје и преглед језичких алата којима се Роми служе у Србији.

¹ Напомена: Татомир Вукановић је издвојио податак да се је, у врањском крају пред крај XVIII века, населила једна већа група Рома, тачније населили су Врањску Бању, где је врањски Ђорџ-Мемед паша у постојећем термалном насељу подигао два базена у лечилишне сврхе. (Стр. 65)

Више од половине Рома говори српским језиком, као матерњим, четвртина говори ромским као матерњим језиком, а остали турски и румунским као матерњим језиком.

Симбиоза, асимилација и етничко претакање Рома у савремене балканске народе од XV до XIX века. Процеси социјалне динамике ромског етноса у балканским земљама значајни су како за етничку историју Рома уопште, тако и за међуетничке односе балканских народа. Етничка симбиоза и етничко претакање Рома у словеначки етнос забележено је још у XV веку када се једна група Рома у Словенији и Хрватској губи као таква, а и било каква етничка кретања Рома у том периоду нису евидентирана што значи да су се Роми спојили са већинским становништвом. Социјална равноправност Рома са Словенцима и Хрватима, могућност добијања свештеничких католичких звања и појава мешовитих бракова наводе нас да утврдимо асимилационе процесе претакања ромског етноса у поменуте јужнословенске народе западних јужнословенских земаља. Ови процеси су значајни због утицаја на остале балканске земље, а преко њих и на земље западне и централне Европе.

Од Рома – номада, који су се пет векова кретали по балканским земљама и асимиловали се са Власима настале су следеће етничке групе: Каравласи (порумуњени Цигани), Мађупи (поарбанашени Цигани), Ђорговци-Ардановци (посрбљени Цигани), поцрногорчени Цигани), Еђупци (бугаризирани, македонизирани и турцизирани Цигани) и многи други. Ове етничке групе су задржале све своје антрополошке особине, патријархалан менталитет, сујеверје и културу, али су свој матерњи/ромски језик заменили језиком савремени балканских народа на чијем простору живе. Та њихова етничка флексибилност омогућила им је да буду друштвено прихваћени. Роми су се преобраћали у Аустријанце, Мађаре, Хрвате, Словенце, Србе, Румуне, Немце.

Најлибералнију политику према Ромима имала је влада српског кнеза Милоша Обреновића, то документује и његов допис из 1819. године београдском митрополиту.

У другој целини Вукановићева студија о Ромима у Југославији односи се на народни живот Рома у Југославији.

Ромска насеља у јужнословенским земљама. Ромска насеља у Југославији нису посебно етнички издвојена. Једино у сеоским и градским насељима у Србији и Македонији Роми живе у посебним махалама (Скопље има посебно изграђену градску четврт за Роме), што је одраз примордијалне ксенофобичности. Евидентна је велика разноврсност у насељима и кућама код Рома у Југославији и темељи се на пореклу и миграционим струјањима Рома.

Крајем XIX и почетком XX века у Србији су лоше стамбене прилике у којима су живели Роми условиле ширење различитих заразних и тешких болести: туберкулозе, богиња, маларије и других.

У току социјалистичког друштвеног развоја (1945-1980) многи Роми побољшавају своје стамбене прилике углавном захваљујући свом раду у иностранству.

Обичаји, веровања и код Рома. Патријархални менталитет код Рома у Југославији је претрпео извесне трансформације. Главна карактеристика преображаја ромског менталитета је флексибилно позајмљивање и одабир од културно-обичајног садржаја што су модернизација и средина на којој се налазе понудиле. На примерима многих обичаја и њихових савремених варијетета Вукановић доказује примордијалну везаност за праиндијски друштвени простор, одн. за своју прапостојбину, затим самодовољност циганског културно-обичајног стваралаштва у средњем и новом веку и културну позајмицу коју врше Роми од источних одн. балканских народа и на тај начин обезбеђују повољније прилагођавање.

Ту "урођену способност" адаптације Рома документују и кратке приче и анегдоте код Јужних Словена где се Роми приказују као наивни, доброћудни али и веома довитљиви људи.

4.

Осамдесетих година XX века настала је ова студија о Ромима. У последњем делу ове студије, посматрајући искључиво економску сферу и њен утицај на положај Рома у Југославији у периоду касног социјализма, Татомир Вукановић се занима за значајније савремене друштвено-економске процесе код Рома, истичући парадигму социјалног преображаја Рома у Србији.

Указујући на разноврсност и функционалност социо-економских процеса на тлу Југославије, Вукановић селективно прати процес нестајања појединих примитивних навика код Рома и промену неких карактеристика њиховог патријархалног менталитета. Континуитет самобитне културе Рома обезбеђен је сталном симбиозом са осталим културама, како духовним тако и материјалним, осталих балканских народа. Пратећи новонастале потребе савременог начина живота ствара се ново културно стваралаштво Рома са тежњом за очувањем своје културне традиционалне баштине и самоидентитетом.

Новонастале промене у социоекономском миљеу и друштвеном простору социјалистичке Југославије, за тридесетшестогодишњи период (посматрани период је период после Другог светског рата, тј. од 1945. до 1980. године) углавном су промене које се односе на "друштвено-економску заједницу", а њих су Роми прихватили трудећи се да свој патријархални начин живота прилагоде таласу

свеопштег социјалистичког прогреса. Социјалистичка држава је путем регионалних социјалних мера спорадично укључивала Рома у друштвено-економску заједницу географске средине у којој живе и раде. Примордијална пасивност Рома видљива је у секундарној сфери интеракција и управо их та карактеристика у "социјалистичкој привреди" регрутује у радном сектору "презрених делатности" (Вукановић, Т. 1983, 344), које други нису хтели да обављају.

Роми у југословенским земљама осамдесетих година XX века делећи судбину већинског етноса, доживљавају економско-друштвени препород. Тај препород Вукановић прати на примеру промене животног стандарда Рома у Кикинди, преко следећих индикатора: стандардна опрема домаћинства и учешће Рома у друштвено-политичким организацијама. Истраживање је спроведено 1979. године.

У Вукановићевој научној дескрипцији постанака и развоја мале индустрије код Рома у Шумадији посебно место заузима подручје економског и културног просперитета Рома Каравлаха у шумадијском селу Стрижилу. Ову научну проблематику Вукановић препознаје као етнососоциолошку, јер истраживано подручје шумадијског села Стрижила потиче из прве половине XIX века. Становништво овог села се од давнина бавило производњом корита, кашика и вретена, затим су прешли на израду заструга и плетења корпи од врбовог прућа, добивши тако и нов назив по том занимању "корпари". Све до 1952. године то им је било главно занимање, али су уз то били и земљорадници, сточари и трговци. Од 1963. године становници Стрижила су се определили на израду трикотажне производње, организујући осамдесет и пет приватних штрикерских произвођачких радњи. Радње су водили власници радње са осталим члановима породице као најамном радном снагом. То је и утицало да се ова занатска делатност, по Вукановићу, трансформише у малу индустрију, а основни и општеприхваћени принцип пословног морала и "задата реч" су играли значајну улогу у јачању производног и трговинског сектора овог каравлашког сеоског становништва. Тако је ромско каравлашко становништво у Стрижилу, својим начином рада из области трикотаже остварило лични доходак, раван оном у Западној Европи у то време. Погодан социо-економски тренутак након другог светског рата, нове изазове социјалистичког периода у развоју и потребе нове социјалне државе у Југославији су Роми Каравласи препознали и укључили се у токове пожељног и очекиваног начина живота у социјалистичкој заједници.

У овом периоду су свеобухватан уплив партијског идеолошког деловања у многим областима друштвеног живота, затим процеси индустријализације и урбанизације, извршили социјални преображај Рома. Промене су видљиве код Рома у сеоским и градским насељима, свих југословенских земаља, крајева, предела и области, свих друштвених слојева како по родности, тако и по старости.

Наведене социјалне процесе и промене, који су уследили током тридесетшестогодишњег периода, Вукановић је углавном практично импликовао на ромски подмладак и социјалну средину и то према месту становања, у свим југословенским земљама (Вукановић, Т. 1983, 348). Према демографским и статистичким показатељима из 1980. и 1981. године у југословенским земљама живи око 612.460 становника ромске националности. Значајна популациона промена у том периоду је и смањење броја рођене деце, што се објашњава укључивањем жена у радни сектор (запошљавање у индустрији и привреди) и привременим одласком у иностранство. До бољег животног стандарда, са запосленом женом – Ромкињом и највише до троје деце Роми су ушли у нови свет културног и образовног прогреса које је "доба социјализма" обећавало.

* * *

Научна дескрипција и расправа у наведеној студији Татомира Вукановића представља значајан допринос етносоциолошком приступу у проучавању ромске популације у Србији.

Ова "значајна студија о Ромима" је од користи балканским емпиријским пројектима и ромолозима широм света. Напомене и илустрације које студија садржи су такође од користи свима онима који се научно интересују за друштвени начин живота Рома на просторима Србије и свим земаља экс Југославије. Стога ову расправу о "значајној студији о Ромима" препоручујемо као прилог проучавању динамике социјалног преображаја ромске популације у Србији и проналажењу индикатора променљиво/непроменљивог свакодневног живота Рома.

Литература

- Вукановић, Т. (1978) *Врање – етничка историја и културна баштина врањског гравитационог подручја у доба ослобођења од Турака 1878.године*. Врање: Раднички универзитет у Врању.
- Вукановић, Т. (1983) *Роми (Цигани) у Југославији*. Врање: Нова Југославија.
- Gidens, Entoni (2005) *Odbegli svet – kako globalizacija preoblikuje naše živote*, Beograd: Stubovi kulture.
- Глушчевић, Зоран (1983) Значајна студија о Ромима, у: *Роми (Цигани) у Југославији*. Врање: Нова Југославија.
- Dejanović, V., Pejaković, Lj. (2006) *Položaj romske dece u Srbiji*. Beograd: Centar za prava deteta.
- Đorđević, Dragoljub (2005) Niška romološka škola: zamisao-prinosi-perspektiva (pogovor) u: *Niška romološka škola, Bibliografija 1996-2005*. Niš: Univerzitet-ska biblioteka "Nikola Tesla".
- Jakšić, B.(2002) *Ljudi bez krova / Roofless People*. Beograd: Republika.
- Rot, Nikola (1999) *Psihologija grupa*. Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva.

**TATOMIR VUKANOVIC ABOUT THE ROMA POPULATION IN
YUGOSLAVIA A CONTRIBUTION TO THE SOCIAL
TRANSFORMATION OF THE ROMA POPULATION IN SERBIA**

Summary

This research is an overall presentation of results acquired from field research on the Roma population in Yugoslavia conducted by Tatomir Vukanovic. Beside the interest in the ethnic history, the life of the people, the customs and the beliefs of the Roma who have been living on the territory of Yugoslavia and Serbia especially, the corner stones of the research are the authentic ethnic and folk community and the long lasting efforts to maintain it at the cost of poverty and slow development in comparison to the surrounding environment they have been living in. The more beneficial socio-economic conditions that the "golden age of socialism" in Serbia used to provide, improved the quality of life of the Roma in this geographical and ethnical area. The improved life standard has transformed the Roma population socially and thus assimilated them into the social and cultural milieu of the Balkans.

Key Words: Roma, Authentic Ethnic Community, Yugoslavia, Changes, Tatomir Vukanović